

УДК 338

ҲАМКОРӢ БО МАҚОМОТИ ЗАХИРАҲОИ ДАВЛАТИИ КИШВАРҲОИ ИТТИҲОДИ ДАВЛАТҲОИ МУСТАҚИЛ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАЪСИРРАСОН БА БУЌЕТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

С.С. Ниёззода

Агентии захираҳои моддии давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мақолаи мазкур ба таҳлили амиқи нақши ҳамкорӣ бо мақомоти захираҳои моддии давлатии кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) дар хоҳиш додани фишори молиявӣ ба буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф бо таъки ба санадҳои расмӣ, таҷрибаҳои 30 соли охир ва таҳлили сиёсати минтақавӣ нишон медиҳад, ки тавассути механизмҳои ҳамгироии иқтисодӣ, аз ҷумла кумакҳои башардӯстона, воридоти устувори молҳои стратегӣ ва мубодилаи таҷрибаҳо дар соҳаи идоракунии захираҳои моддии давлатӣ, Тоҷикистон тавонистааст хароҷоти худро хоҳиш дода, самаранокии низоми захиравиро афзоиш диҳад. Дар мақола ҳамзамон ба нақши кишварҳои Россия, Қазоқистон ва Беларус дар ин раванд диққати махсус дода шудааст. Дар поён муаллиф хулосаҳо ва тавсияҳои амалӣ пешниҳод менамояд, ки метавонанд барои тақвияти минбаъдаи ҳамкориҳои минтақа ва таҳкими амнияти иқтисодӣ хизмат кунанд.

Калидвожаҳо: захираҳои моддӣ, буҷети давлатӣ, ИДМ, амнияти иқтисодӣ, кумакҳои башардӯстона, воридот, Россия, Қазоқистон, Беларус, самаранокӣ, ҳамкорӣ.

СОТРУДНИЧЕСТВО С ОРГАНАМИ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ РЕЗЕРВАМИ ГОСУДАРСТВ – УЧАСТНИКОВ СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ, КАК ФАКТОР, ВЛИЯЮЩИЙ НА ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БЮДЖЕТ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

С.С. Ниёззода

Настоящая статья посвящена всестороннему анализу роли сотрудничества с органами государственных резервов стран СНГ в снижении финансовой нагрузки на государственный бюджет Республики Таджикистан. Автор, опираясь на официальные документы, практику последних 30 лет и анализ региональной политики, показывает, что благодаря механизмам экономической интеграции, включая гуманитарную помощь, стабильный импорт стратегических товаров и обмен опытом в сфере управления государственными резервами, Таджикистан сумел сократить расходы и повысить эффективность своей резервной системы. Особое внимание уделено ключевым партнёрам — России, Казахстану и Беларуси. В заключение даны практические выводы и рекомендации по дальнейшему развитию сотрудничества и укреплению экономической безопасности.

Ключевые слова: материальные резервы, государственный бюджет, СНГ, экономическая безопасность, гуманитарная помощь, импорт, Россия, Казахстан, Беларусь, эффективность, сотрудничество

COOPERATION WITH THE STATE RESERVES MANAGEMENT BODIES OF THE MEMBER STATES OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES AS A FACTOR AFFECTING THE STATE BUDGET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

S.S. Niyozzoda

This article provides a comprehensive analysis of the role of cooperation with state reserve agencies of CIS countries in reducing the financial burden on the state budget of the Republic of Tajikistan. Based on official sources, a review of the past 30 years, and an analysis of regional policy, the author demonstrates how mechanisms of economic integration—such as humanitarian aid, stable import of strategic goods, and experience sharing in reserve management—have helped Tajikistan reduce its expenses and enhance the efficiency of its national reserve system. Special emphasis is placed on strategic partners including Russia, Kazakhstan, and Belarus. The article concludes with practical recommendations for deepening regional cooperation and strengthening economic security.

Keywords: material reserves, state budget, CIS, economic security, humanitarian aid, imports, Russia, Kazakhstan, Belarus, efficiency, cooperation.

Муқаддима

Дар шароити ҷаҳони муосир, ки таҳдидҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва бӯҳронҳои минтақавӣ бо суръат афзоиш меёбанд, масъалаи ташкили низоми устувори захираҳои моддии давлатӣ ба яке аз самтҳои муҳими сиёсати иқтисодии кишварҳо табдил ёфтааст. Захираҳои моддӣ ҳамчун омилҳои калидӣ дар таъмини амнияти миллӣ, суботи иҷтимоиву иқтисодӣ ва ҳифзи бозор мавқеи муҳим доранд. Онҳо барои эҳтиёҷоти сафарбарӣ, расонидани кумакҳои башардӯстона, бартарафсозии оқибатҳои ҳолатҳои фавқулода ва дастгирии бахшҳои муҳими иқтисод хизмат мекунанд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит намудааст, ки дар давраҳои бӯҳронӣ маҳз захираҳои моддӣ имкон медиҳанд, ки давлатҳо хароҷоти изофиро пешгирӣ намуда, қувваи молиявӣ худро самаранок истифода баранд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи нигоҳдорӣ ва истифодаи самараноки захираҳои моддӣ аҳамияти махсус касб мекунад. Бо назардошти хароҷоти зиёд барои ташаккул ва навсозии мунтазами фонди захиравӣ, зарурати ҷустуҷӯи роҳҳои камхарҷу муассир ба миён меояд. Яке аз чунин роҳҳои самаранок тақвияти ҳамкориҳои минтақавӣ дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) мебошад. Ин ҳамкорӣ имкониятҳои васеъ барои мубодилаи таҷриба, дастгирии моддӣ ва таъмини воридоти устувори молҳои стратегиро фароҳам меорад.

Таби солҳои истиқлолият Тоҷикистон бо истифода аз имкониятҳои ҳамгироии иқтисодӣ бо кишварҳои ИДМ, хусусан Россия, Қазоқистон ва Беларус, тавонист то андозае сарбории буҷетиро хоҳиш диҳад ва самаранокии низоми захиравиро афзоиш бахшад. Кумакҳои башардӯстона, воридоти бевоситаи маводи ниёзи аввалия ва ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ далели равшани онанд, ки ҳамгироии минтақавӣ метавонад ба ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва таҳкими амнияти иқтисодӣ мусоидат намояд. Аз

ин рӯ, таҳлили амиқи таҷрибаи ҳамкориҳои бисёрҷониба дар ин соҳа на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки арзиши амалӣ низ дорад.

Захираҳои моддии давлатӣ ҳамчун як унсурӣ калидии низоми амнияти иқтисодӣ дар ҳар як давлат мақоми муҳимро ишғол мекунад. Тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, захираҳои моддии давлатӣ маҷмуи маҳсули мавод ва молҳои стратегӣ мебошанд, ки барои таъмини эҳтиёҷоти сафарбарӣ, бартарафсозии оқибатҳои ҳолатҳои фавқулода, расонидани кумаки башардӯстона, пуштибонии бахшҳои асосии иқтисоди миллӣ ва танзими вазъи бозор равона шудаанд [1]. Таҷрибаи кишварҳои гуногун собит намудааст, ки маҳз мавҷудияти захираҳои моддии давлатӣ имкон медиҳад, то дар шароити бӯҳронӣ суботи иҷтимоию иқтисодӣ ва амнияти миллӣ ҳифз карда шавад. Чуноне олими тоҷик Назаров А.Ҳ. қайд менамояд: «Захираҳои стратегӣ дар шароити бӯҳронӣ метавонанд ҳамчун кафолати амнияти иқтисодӣ ва ҳифзи суботи иҷтимоӣ хизмат кунанд [2].»

Бо назардошти тағйироти глобалӣ ва таҳдидҳои рӯзафзуни иқтисодӣ, дар тӯли се даҳаи охир, масъалаи ташкили самараноки захираҳои моддии давлатӣ, хусусан барои кишварҳои пасошӯравӣ, ба яке аз афзалиятҳои сиёсати давлатии иқтисодӣ табдил ёфтааст. Дар ин замина, таҳкими ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар соҳаи захираҳои моддӣ ҳамчун яке аз роҳҳои камхарчу муассири коҳиши сарбории молиявӣ ба буҷети давлатӣ арзёбӣ мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун кишвари дорои иқтисоди босуръат рушдкунанда, зарурати ташаккул ва идоракунии муассири фонди захираҳои стратегиро хуб дарк менамояд. Қайд кардан зарур аст, ки аз нигоҳи молиявӣ, нигоҳдорӣ ва навосии мунтазами ин захираҳо хароҷоти зиёдро тақозо мекунад. Аз ин рӯ, рушди ҳамкориҳои минтақавӣ, бахусус дар ҷаҳорҷубаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ), барои коҳиши фишори молиявии дохилӣ ва тақвияти иқтисодии захиравии кишвар аҳамияти аввалиндараҷа касб мекунад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки пас аз ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ, ҳар яке аз ҷумҳуриҳои собиқӣ иттиҳод ба қисми захираҳои моддии давлатӣ соҳиб гардиданд. Ин тақсими шитобкоронаи низоми ягонае, ки даҳсолаҳо ташкил мешуд, табиист ки таъсири манфии худро гузошт. Масалан, тамоми пойгоҳи илмӣ ва таълимӣ дар қаламрави Россия боқӣ монд, дар ҳоле ки иқтисодҳои истеҳсоли як қатор ашёи хоми стратегӣ дар кишварҳои дигар боқӣ монданд.

Айни замон гуфта наметавонем, ки фаъолияти захираҳои моддии давлатӣ дар кишвари мо пурра ҷудо аз дигар давлатҳо ҷараён дорад. Ҳамкориҳои кунунӣ дар шакли низомнок ва устувор идома доранд.

Дар моҳи июни соли 2003 нахустин конфронси мақомоти захираҳои давлатии як қатор кишварҳои ИДМ бо иштироки Арманистон, Беларус, Қазоқистон, Қирғизистон, Россия ва Украина баргузор шуд. Дар ҷаласа зарурати таҳкими ҳамкориҳо таъкид намуда, пешниҳод карда шуд, ки захираҳои зиёдате, ки дар дигар мамлакатҳо мавҷуданд, метавонанд дар кишварҳои эҳтиёҷманд истифода шаванд ва баръакс, ки ин ташкили фазои ягонаи иқтисодӣ ин равандро осонтар хоҳад кард. Бо вучуди ин, дар ин ҷорабинӣ зарур шуморида шуд, ки, барои расидан ба чунин ҳадаф, қонунгузориҳои марбут ба гардиши захираҳои моддии давлатӣ дар кишварҳои ИДМ муттаҳид ва ба шароити бозор мутобиқ карда шаванд. Ҷонибҳо ҳамчунин дар мавриди ҳамкорӣ дар соҳаи оморасозии кадрҳо тавофуқ намуданд. Дар конфронс қайд гардид, ки хеле муҳим аст, ки захираҳо ба тарзе нигоҳ дошта шаванд, ки баъди анҷоми муҳлати нигоҳдорӣ низ қобили ғуруш бошанд.

Аз тарафи дигар, масъалаи тайёр кардани мутахассисони соҳавӣ барои захираҳои моддии давлатӣ дар кишварҳои ИДМ хеле ҷиддӣ боқӣ мемонад. Дар Федератсияи Россия муассисаи маҳсусгардонидашудае мавҷуд аст, ки мутахассисонро дар соҳаи нигоҳдории дарозмуддати захираҳои моддӣ тайёр мекунад. Аз ин рӯ, барои кишварҳои ИДМ истифодаи ин пойгоҳи тайёр кардани кадрҳо ва гирифтани мутахассисони баландихтисос, хеле судманд аст.

Ба ин тариқ, ҳамкориҳо дар бахши захираҳои моддии давлатӣ миёни кишварҳои ИДМ дар баъзе самтҳо аллакай таърихи муайяне пайдо кардаанд.

Аз нуқтаи назари таъмини амнияти иқтисодӣ, чунин ҳамкориҳо бо кишварҳои ИДМ бояд бар асоси принципҳои илмӣ асоснок гарданд:

- таъмини манфиати мутақобилаи тарафҳо;
- ҳисобиҳои саривақтии вазъи геополитикӣ;
- имкони мутобиқаткунонии захираҳо дар доираи ИДМ.

Тоҷикистон аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ, дар асоси принциби манфиати муштарак, кӯшиш менамояд, ки дар соҳаи захираҳои моддии давлатӣ бо кишварҳои ҳампаймони худ дар ИДМ робита, мубодилаи таҷриба ва имкониятҳоро густариш диҳад. Ин ҳамкорӣ на танҳо ба тақвияти иқтисодии захиравии миллӣ, балки ба самаранокии истифодаи манобеи молиявӣ ва моддӣ мусоидат мекунад.

Захираҳои моддии давлатӣ ҳамчун фонди стратегӣ барои ҳар як давлат аҳамияти ҳаётан муҳим доранд. Коршиносии рус Макаров И.А. дуруст қайд менамояд: "Захираи давлатӣ на танҳо як анбор, балки як ҷузъи муҳими системаи идоракунии хавфҳои кишвар мебошад [3]." Мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, захираи моддии давлатӣ маҷмуи маҳсули стратегияи мавод ва молҳоест, ки бо мақсадҳои эҳтиёҷоти сафарбарӣ, анҷоми корҳои таъхирнопазир ҳангоми рафъи оқибатҳои ҳолатҳои фавқулода, расонидани ёрии башардӯстона, дастгирии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва танзими бозор пешбинӣ шудаанд. Таҷрибаи нишон медиҳад, ки маҳз мавҷудияти чунин захираҳои давлатӣ метавонад амнияти

миллӣ ва суботи иҷтимоиву иқтисодиро дар давраҳои бухронӣ таъмин намояд. Ба қавли олимони ҳинду Дутта А. ва Сингх С. “Захираҳои стратегӣ ҳамчун сипар барои пешгирӣ аз ҳалали занҷираи таъминот хизмат карда, ба талошҳо ҷиҳати устуворсозии молиявӣ мусоидат менамоянд[4].” Вобаста ба ин, дар шароити имрӯзаи ҷаҳон ва махсусан дар тӯли 30 соли охир барои кишварҳои пасошӯравӣ, ҳамкорӣ дар соҳаи захираҳои моддии давлатӣ ба як омили муҳими тақвияти амнияти иқтисодӣ ва сабук намудани бори молиявӣ ба дӯши буҷети давлат табдил ёфтааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати рӯ ба рушд зарурати нигоҳдорӣ ва идоракунии самараноки захираҳои моддии стратегиро дарк мекунад. Бо вучуди ин, ташаккул ва нигоҳдории захираҳои моддии давлатӣ хароҷоти назаррасро талаб мекунад, ки бевосита ба буҷети давлат фишор меорад. Аз рӯ, зарурати танзими сиёсати давлатӣ дар ин самтро иқтисоддони тоҷик, Нуриддинов Р.Ш. чунин баён намудааст: «Сиёсати давлатии иқтисодӣ бояд дар баробари рушди бозор, низоми захиравии муътадилро низ кафолат диҳад [5].» Яке аз роҳҳои муассири коҳиш додани ин фишори буҷетӣ ин рушду тавсеаи ҳамкориҳои минтақавӣ дар чорҷӯи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) мебошад. Тоҷикистон дар ҳошияи ИДМ аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ кӯшиш менамояд, ки дар соҳаи захираҳои моддии давлатӣ бо кишварҳои шарик таҷриба ва манобеъро табодули таҷриба кунад, зеро ҳамгироии кӯшишҳо дар ин ҷода ба танзими хароҷоти буҷетӣ ва баланд гардидани самаранокии истифодаи сарватҳои моддӣ мусоидат хоҳад кард.

Захираҳои моддии давлатӣ ҷузъи муҳими механизми таъмини амнияти иқтисодӣ ва устувории иҷтимоӣ-иқтисодӣ маҳсуб меёбанд. Дар аксари кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла ҳамаи давлатҳои аъзои ИДМ, низоми захираҳои моддии давлатӣ ташаккул ёфтааст. Тавре таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, захираҳои ҷамъовардашуда дар солҳои мушкил омили иловагии Ҳифзи амният ва суботи кишвар мегарданд. Барои Тоҷикистони мустақил, ки дар солҳои аввали истиқлолият бо бухронҳои иқтисодӣ ва офатҳои табиӣ рӯбарӯ шуда буд, доштани фонди захираҳои моддии давлатӣ имкон дод, ки оқибатҳои манфии онҳо то ҳадди муайян коҳиш дода шаванд. Аммо нигоҳдорӣ ва пуррагардонии захираҳои моддӣ хароҷоти зиёдро талаб намуда, доимо аз буҷет сарфи маблағҳоро тақозо мекунад. Аз ин рӯ, ҷустуҷӯи роҳҳо ва усулҳои камхарҷтар ба монанди ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин соҳа барои Тоҷикистон ҳаётан муҳим гардид.

Пас аз ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ дар соли 1991, ҳар як ҷумҳурии собиқ, аз ҷумла Тоҷикистон, сохтори миллии захираҳои давлатии худро таъсис дод. Бо вучуди ҷудо шудани низомҳо, байни ин кишварҳо робита ва ҳамкориҳои наздик дар соҳаи захираҳои моддӣ Ҳифз гардид. Яъне, мақомоти идоракунандаи захираҳои моддии давлатӣ дар кишварҳои тозаистиклол ҳамчун ворисони сохтори ягонаи даврони шӯравӣ ба ҳамдигар алоқаи зичи кориро нигоҳ доштанд ва ҳамоно омодаи ёрии мутақобила буданд. Ин ҳамбастагӣ дарк гардид, ки мушкилоту таҳдидҳои иқтисодиву иҷтимоие, ки метавонанд ба бухрони захираҳо сабаб шаванд, аксаран хусусияти фаромиллӣ доранд ва посух ба онҳо низ ҳамоҳангии байналмилалиро металабад. Бинобар ин, ҳамкориҳои бисёрҷониба дар доираи ИДМ ба як майдони муҳими таъмини амнияти иқтисодӣ табдил ёфтааст, ки на танҳо ба тақвияти фонди захиравии ҳар як кишвар кумак мерасонад, балки сарбории молиявиро аз дӯши ҳар давлат, аз ҷумла Тоҷикистон, то ҷое сабук мекунад.

Ҳанӯз дар замони шӯравӣ байни ҷумҳуриҳо низоми ягонаи идоракунии захираҳои моддии давлатӣ амал мекард. Бо барпо шудани ИДМ, эҳтиёҷ ба ҳамоҳангсозии сиёсат ва чорабиниҳо дар ин соҳаи стратегӣ иқтисодӣ боқӣ монд. Дар натиҷа, дар даврони истиқлолият як қатор созишномаҳои бисёрҷониба ва сохторҳои доимӣ ба миён омаданд, ки ҳамкориҳои давлатҳои ИДМ-ро дар бахши захираҳои моддии давлатӣ танзим мекунанд.

Қадами муҳим дар ин ҷода таъсиси Шурои машваратии роҳбарони мақомоти захираҳои давлатии кишварҳои ИДМ мебошад, ки бо қарори Шурои сарони ҳукуматҳои ИДМ 3 декабри соли 2004 таъсис ёфт. Ин Шуро ҳамчун ниҳоди соҳавӣ ҳамкорӣ хизмат мекунад ва вазифаи асосии он ҳамоҳанг сохтани фаъолияти давлатҳои аъзо дар идоракунии захираҳои моддӣ, таҳия ва татбиқи принципу қоидаҳои мувофиқашуда дар ин самт, инчунин рушди ҳамкориҳои бисёрҷонибаи иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ мебошад. Ба ибораи дигар, Шурои мазкур механизми фароҳам овард, ки тавассути он Тоҷикистон ва дигар кишварҳои ИДМ метавонанд сиёсати худро дар соҳаи захираҳои давлатӣ мувофиқ намуда, аз таҷрибаи ҳамдигар омӯзанд ва ҳамёрии амалиро пеш баранд.

Шурои машваратии роҳбарони мақомоти захираҳои моддии давлатӣ аз роҳбарони сохторҳои масъули ин соҳа дар ҳамаи давлатҳои аъзои ИДМ (Арманистон, Беларус, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдова, Россия, Тоҷикистон, Украина) иборат аст. Ҳатто кишварҳое чун Ўзбекистон ва Озарбойҷон, ки дар марҳилаҳои гуногун дар фаъолияти ИДМ камфаъол буданд, дар чорабиниҳои ин Шуро ҳадди ақал ҳамчун нозир ширкат варзидаанд. Ин фарогирии васеи аъзо ва нозирон нишон медиҳад, ки соҳаи захираҳои моддӣ барои ҳамаи кишварҳои пасошӯравӣ бонуфуз аст ва ниёз ба ҳамёрии ҳамаҷониба дорад.

Дар доираи Шурои машваратӣ як силсила самтҳои афзалиятноки ҳамкорӣ муайян карда шудаанд, ки бевосита ба тақмили низоми захираҳои моддии давлатӣ ва кам кардани хароҷоти нодаркори ҳар давлат равона шудаанд. Чунин самтҳо иборатанд аз: ташаккул, нигоҳдорӣ ва идоракунии захираҳои моддӣ (аз ҷумла беҳтарсозии маблағгузориҳои система); мубодилаи таҷриба дар ҷаҳорҷӯи санадҳои

меъёрии миллии ҳар давлат; таъмин намудани амнияти озуқаворӣ бо истифода аз захираҳои моддии давлатӣ; тақмили қонунгузорӣ дар бораи захираҳои моддӣ; назорати сифати молҳои захиравӣ; танзим ва тақмили сохтори идоракунии захираи давлатӣ; ҳамкории илмӣю техники; ташкил ва гузаронидани курсҳои бозомӯзӣю баланд бардоштани ихтисоси кадрҳо ва ғайра. Ин рӯйхат нишон медиҳад, ки ҳамкорӣ танҳо ба табодули мавод маҳдуд нашуда, балки тамоми ҷанбаҳои фаъолияти низоми захираҳои давлатиро фаро мегирад. Барои Тоҷикистон, ки дар бисёр аз ин самтҳо таҷрибаи кофӣ надорад ё захираҳои маҳдуди молиявӣю техникии худро дорад, иштирок дар ҷунин ҳамоҳангсозии бисёрҷониба ғоидаи калон меорад. Масалан, бо ёрии кишварҳои ҷун Русия ва Қазоқистон, ки дар нигоҳдории захираҳои калон таҷрибаи ғани доранд, Тоҷикистон метавонад сиёсати самарабахши захирасозӣ ва истеъмоли захираҳоро ташаққул диҳад, қонунгузорию худро мутобиқ созад ва сатҳи омодагии кадрҳоро баланд бардорад, ки ҳамаи ин мустақиман ба сарфаҷӯии маблағҳои буҷетӣ мусоидат мекунад.

Барои роҳнамоии дарозмуддати ҳамкорӣ дар ин соҳа, кишварҳои ИДМ як ҳуҷҷати стратегӣ таҳия намудаанд. Консепсияи ҳамкорӣ дар соҳаи захираҳои моддии давлатии кишварҳои ИДМ барои давра то соли 2030 бо қарори Шурои сарони ҳукуматҳо аз 28 майи 2021 тасдиқ гардид [6]. Пеш аз ин, Консепсияи қаблӣ барои давра то соли 2020 амал мекард, ки ҳанӯз соли 2010 тасдиқ шуда буд. Ин консепсияҳо умумияти назару равиши давлатҳои аъзоро нисбати ҳадафҳо, вазифаҳо ва самтҳои асосии ҳамкорӣ муайян намуда, принципҳои асосии ҳамкориро, аз ҷумла ихтиёрӣ будани ширкат дар барномаҳои мушаххас, баробарҳуқуқӣ ва судмандии мутақобиларо таъкид мекунад. Татбиқи Консепсияи то 2020 ба Шурои машваратӣ супурда шуда буд, ки мунтазам ба Шурои иқтисодии ИДМ оид ба пешравии кор ҳисобот меод. Дар гузориши фаъолияти Шуро барои солҳои 2017-2021, ки дар ҷаласаи Шурои иқтисодии ИДМ моҳи июни 2022 баррасӣ шуд, фаъолияти Шурои машваратӣ баҳои баланд ғирифт ва идомаи корҳои равона ба баланд бардоштани амнияти озуқаворӣ ва рушди устувори кишварҳои ИДМ тавсия гардид. Ин арзёбӣ нишон медиҳад, ки ҳамкории соҳавӣ дар заминаи консепсияҳои қабулшуда тавонистааст ба ҳадафҳои худ дар марҳилаи аввал ноил гардад ва барои марҳилаи дуюм (солҳои 2026–2030) низ нақшаҳои мушаххас таҳия мешаванд.

Барои дастгирӣ ва рушди ҳамкории илмӣ-техникӣ миёни мамлакатҳо дар баҳши захираҳои моддии давлатӣ, бо ташаббуси Шурои машваратӣ соли 2007 муассисаи базавии илмиву таълимӣ таъсис дода шуд. Ин мақомро Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии мушкилоти нигоҳдорӣ назди Оҷонсии федералии захираҳои давлатии Россия ("НИИ проблем хранения Росрезерва") ба уҳда ғирифтааст. Ин ташкилоти базавӣ таҳлилҳои ҳолат ва дурнамои рушди системаи захираҳоро мегузаронад, конфронсу семинарҳои байналмилалӣ барои табодули таҷриба ташкил мекунад ва иттилооти муфидро барои маъруфгардонии фаъолияти Шурои машваратӣ нашр менамояд. Аз ҷумла, ҳар сол маҷмуаи маводди ҷаласаҳои Шуро дар сомонаи ин пажӯҳишгоҳ ҷой дода мешавад ва ду маротиба дар як сол маҷмӯаи байналмилалӣ мақолаҳои илмӣ таҳти унвони «Технологияҳои инноватсионии истеҳсол ва нигоҳдории арзишҳои моддӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ» нашр мегардад. Тоҷикистон метавонад аз роҳҳои илмӣ пешниҳодшуда дар ин конфронсу нашрияҳо баҳра бардошта, усулҳои наватарини танзими захираҳоро дар амалияи худ татбиқ намояд. Ҳамчунин, барномаҳои таълимии муштаракӣ таҳияшуда барои омода ва бозомӯзии кадрҳои соҳа, ки аз ҷониби кишварҳои пешрафта (Беларус, Қазоқистон, Россия ва ғ.) пешниҳод мегарданд, ба беҳтар шудани иқтисоди инсонии Аҷонсии захираҳои моддии давлатии Тоҷикистон кумак мекунад. Дар маҷмӯ, сохторҳо ва механизмҳои ҳамкорие, ки дар давоми солҳои истиқлолият дар доираи ИДМ эҷод шудаанд, имкон медиҳанд, ки кӯшишҳои миллии Тоҷикистон дар соҳаи захираҳои моддии давлатӣ бо талошҳои минтақавӣ пайваст гардида, салоҳияти ҳарду тараф афзун гардад. Ин заминагузорию ҳамгироёна ҳоло имкон медиҳад, ки дар сурати руҳ додани ҳолатҳои фавқулода ё буҳронҳои бозорӣ кишварҳо битавонанд ба таври фаврӣ ва мувофиқ ҳамдигарро дастгирӣ кунанд, ки ин мавзӯро дар фасли оянда бо тафсил хоҳем дид.

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии судмандии ҳамкории минтақавӣ дар соҳаи захираҳои моддии давлатӣ ин коҳиш ёфтани сарбории хароҷотӣ ба буҷети давлатии Тоҷикистон мебошад. Ин коҳиш ёбӣ аз ҷанд ҷиҳат таъмин мегардад: тавассути расонидани кумаки башардӯстона ва ёрии таъҷили аз ҳисоби захираҳои кишварҳои шарик дар ҳолатҳои буҳронӣ, тавассути таъмини шароити мусоид барои воридоти устувору арзони молҳои асосӣ (аз қабилӣ озуқа ва сӯзишворӣ) ва инчунин бо роҳи беҳтар шудани самарабахшии менеҷменти захираҳои моддии давлатӣ дар дохили кишвар бо истифода аз таҷриба ва дониши шарикони ИДМ.

Таҷрибаи 30 соли охир нишон медиҳад, ки Тоҷикистон борҳо аз механизми ҳамёрии давлатҳои ИДМ дар лаҳзаҳои душвор баҳравар шудааст. Яъне, ҳангоми рӯй додани офатҳои табиӣ ё буҳронҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки боиси камомади маводи ниёзи аввалия мегарданд, кишварҳои шарик аз ҳисоби захираҳои давлатии худ ба Тоҷикистон ёрии башардӯстона ирсол намудаанд. Ин ёриҳо мустақиман ба сарф нашудани маблағҳои буҷети Тоҷикистон барои рафъи оқибатҳои ҳодисаҳои, ки ногаҳон ба миён омадаанд, мусоидат кардааст.

Масалан, тибқи иттилои расмӣ, Оҷонсии захираҳои давлатии Россия (Росрезерв) танҳо дар соли 2010 ба як қатор кишварҳои ҳамсоҳ, аз ҷумла Тоҷикистон, ба маблағи 158,7 миллион рубл кумаки башардӯстона ирсол намудааст. Ин кумакҳо барои пуштибонии аҳолии осебдидаи Тоҷикистони пас аз офатҳои табиӣ равона шуда, хӯрокворӣ, сӯзишворӣ, маводи тиббӣ ва ашёи заруриро дар бар

мегирифтанд. Ҳамин тавр, дар ҳолате ки мумкин буд Тоҷикистон маҷбур шавад ин миқдор молу маводро бо харчи маблағҳои худ харидорӣ ё аз захираҳои маҳдуди худаш равона кунад, бо шарофати дастгирии шарикони стратегии худ – Федератсияи Россия қисми зиёди ин хароҷот аз душиши буҷети миллии соқит гардид. Чунин раванди кумаки башардӯстона дар солҳо ва ҳаводиси баъдӣ низ идома ёфт: масалан, соли 2015 пас аз заминларза дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, ҷониби Россия ба воситаи ҳавопаймоҳои Вазорати ҳолатҳои фавқулодаи худ кумаки башардӯстона овард, ки он маводи озуқаворӣ, хаймаҳо, кӯрпаҳо ва дигар ҳавозимоти заруриро дар бар мегирифт. Ин амал бори дигар нишон дод, ки захираҳои давлатии Русия ҳамчун пуштибоне барои Тоҷикистон дар лаҳзаҳои вазнин хидмат мекунад.

Илова ба Россия, дигар шарикони ИДМ низ ба Тоҷикистон кумаки моддӣ расониданд. Қазоқистон, ки худ дорои захираи бузурги озуқаворӣ мебошад, дар солҳои гуногун ба Тоҷикистон кумаки маҳсулоти озуқа ва сӯзишворӣ фиристодааст. Ба иттилои расмӣ, Кумитаи захираҳои моддии Вазорати ҳолатҳои фавқулодаи Қазоқистон низ дар давраи зикршуда ба Тоҷикистон ва Қирғизистон кумаки башардӯстона ирсол намудааст. Аз ҷумла, зимистони солҳои 2007-2008, вақте ки Тоҷикистон бо бӯҳрони шадиди энергетикӣ ва норасоии маводи сӯхт рӯбарӯ шуд, ҳукумати Қазоқистон ба таври фаврӣ бо ирсол мазут (сӯзишвории мазутӣ) ва баъзе навъҳои озуқаворӣ ба Тоҷикистон кумак расонд. Ин кумаки бевосита на танҳо аз дасти сардии аҳоли пешгирӣ кард, балки давлати Тоҷикистонро аз харчи маблағи изофӣ барои воридоти очили мазут ва маҳсулоти ғизоӣ раҳо бахшид. Ҳаминчунин, Ҷумҳурии Беларус низ саҳми худро гузоштааст. Департаменти захираҳои моддии Вазорати ҳолатҳои фавқулодаи Беларус дар солҳои 2010–2011 ба Тоҷикистон, Moldova ва Украина кумаки башардӯстона (аз ҷумла маводди озуқаворӣ) расондааст. Гарчанде ҳаҷми ин кумакҳо нисбат ба имконоти Россия камтар бошад ҳам, барои Тоҷикистон дар шароити душвор ҳар кумак арзишманд буда, имкони кам кардани харчи захираҳои дохилро фароҳам месозад.

Муҳим аст таъкид намоем, ки чунин ҳамкориҳои башардӯстона дар доираи ИДМ заминаи институтсионалӣ ҳам дорад. Дар Консепсияи ҳамкорӣ ва санадҳои марбут қайд шудааст, ки истифодаи захираҳои давлатӣ барои рафъи оқибатҳои ҳолатҳои фавқулода ва расонидани кумаки башардӯстона яке аз ҳадафҳои муҳими ҳамкорӣ мебошад. Тибқи Низомномаи Шурои машваратӣ, давлатҳои аъзо бояд механизмиро рушд диҳанд, ки дар ҳолатҳои фавқулода зуд аз фонди захираҳои моддии давлатӣ барои ёрии ҳамдигар истифода баранд. Тахти ҳамин ҳадаф, чанд сол пеш тарҳи созишномаи таъсиси Фонди захиравии муштараки кишварҳои ИДМ барои ёри хангоми ҳолатҳои фавқулода баррасӣ гардид. Ин фонд пешбинӣ мекард, ки ҳар кишвар саҳми муайяни захираҳоро ба як фонди умумӣ гузошта, дар мавриди руҳ додани офат дар кишвари иштирокӣ, аз он фонд зуд мавод ва техника ҷудо карда шавад. Агар чунин механизм пурра роҳандозӣ гардад, он ба Тоҷикистон имкон медиҳад, ки барои ҳолатҳои изтирорӣ захираҳои камтар нигоҳ дорад ва бештар ба фондҳои коллективӣ таъян намояд, ки ин бешубҳа хароҷоти давомдори буҷетиро кам мекунад. Ҳарчанд ин тарҳ то ҳол пурра амалӣ нашудааст, ҳуди раванди мувофиқаи он нишон медиҳад, ки кишварҳои ИДМ дарк мекунад: танҳо бо кӯшиши якҷоя метавон таъсири офатҳои табиӣ ва бӯҳронҳоро бо ҳазинаи камтар пушти сар кард.

Хулоса, ҳамкориҳои башардӯстона дар чорҷӯи ИДМ ба Тоҷикистон имконият доданд, ки дар даврони бӯҳронӣ қисми қобили мулоҳизаи сарбории молиявиро ба дӯши шарикон гузорад. Тибқи омор, танҳо кумаки башардӯстонаи Росрезерв ва дигарон дар соли 2010 барои Тоҷикистон ба чанд миллион доллар баробар буд, ки агар он ба зиммаи ҳукуमत меафтод, боиси зиёд гаштани хароҷоти ғайринақшагии буҷет ва эҳтимолан касри он мегардид. Аз ин рӯ, ин ҳамкорӣ ҳамчун як «клапани беҳатарӣ» барои буҷети давлатӣ хидмат мекунад.

Ҷузъи дигари муҳимми таъсири ҳамкорӣ ба буҷет, ин фароҳам овардани шароити хуб барои воридоти бозётимод ва бо арзиши нисбатан пасти молҳои стратегӣ мебошад. Тоҷикистон аз лиҳози таъмини баъзе маводи асосӣ, махсусан ғалла (гандум) ва маводи сӯзишворӣ, то андозае вобастаи воридот аз кишварҳои ИДМ мебошад. Агар ин воридот бо қимати баланд ё бо муттаззилиҳои зиёд сурат гирад, давлат маҷбур мешавад барои нигоҳ доштани нархи дастрас дар бозори дохилӣ субсидия ҷудо кунад ё хароҷоти дигареро ба зимма гирад, ки ҳама ба буҷет бори иловагӣ меандозанд. Ҳамкориҳои зич бо кишварҳо чун Қазоқистон ва Россия мусоидат кард, ки Тоҷикистон дар ин самт шароитҳои сабуктар ба даст оварад.

Қазоқистон тайи се даҳаи охир ба таъминкунандаи асосии гандум ва орд барои Тоҷикистон табдил ёфтааст [7]. Ин кишвар ҳамасола ҳудуди 1–1,3 млн тонна гандум ба Тоҷикистон содир мекунад. Маҳз муносибатҳои дӯстона ва ҳусни тафоҳум дар сатҳи олии боиси он шудаанд, ки Қазоқистон омода аст содироти ғалларо ба Тоҷикистон афзоиш диҳад ва ҳатто дар солҳои маҳсулоти ғалла кам рӯёнданаи низ ӯҳдадорӣ содиротиро нигоҳ дорад. Чунончи, дар мувофиқаҳои солони ду давлат масъалаи таъмини кафолатноки гандум дарҷ мегардад. Соли 2024 Қазоқистон изҳор дошт, ки омода аст содироти гандум ва ордро ба Тоҷикистон боз ҳам бештар карда, шароити логистикаро беҳтар созад. Ҳатто пешниҳод шуд, ки ширкатҳои тоҷику қазоқ муштарақан дар баҳши кишоварзии Қазоқистон сармоягузорӣ кунанд, то хоҷагӣ зери дарҳости аниқӣ бозори Тоҷикистон маҳсулот парвариш намоянд. Ин иқдом метавонад боис гардад, ки Тоҷикистон маводи ғизоиро бо қимати нисбатан поёнтар ва бо таъминоти устувор дарёфт кунад, зеро харидҳои доимӣ ва сармоягузориҳои муштарак нархро танзим нигоҳ медоранд. Дар

натиҷа, эҳтиёҷи муҳофизати давлат барои субсидия кардани нархи орд ё нон кам мешавад, ки ин як сарфаи мустақим ё ғайримустақими маблағҳои буҷетист.

Дар мавриди маводди сӯхт, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ аз лиҳози мавқеи ҷуғрофӣ ба таҳвили сӯзишворӣ бештар аз Федератсияи Россия вобаста аст. То соли 2013, бинобар набудани созишномаҳои махсус, Тоҷикистон ҳангоми воридоти сӯзишворӣ аз Россия бо пардохти бочҳои гарони содиротӣ рӯ ба рӯ мешуд, ки ин арзиши бензин ва дигар сӯзишвориро дар бозори дохилӣ боло мебард ва сабаби фишори иҷтимоӣ ва зарурати дастгирии давлатӣ мегардид. Дар идомаи ҳамкорӣ дар соҳаи таъмини маҳсулоти нафту газ ба имзо расид ва баъдан тақмил дода шуд. Тибқи ин созишнома, Россия уҳдадор шуд, ки ҳар сол ҳамаи таҳвилоти маҳсулоти нафтиро дар ҳадди эҳтиёҷи дохилии Тоҷикистон бе ситонидани бочи содиротӣ анҷом диҳад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1 – Маҳсулоти нафту рағани молидани, ки аз тарафи Россия соли 2021 бидуни боч ба Тоҷикистон таъмин гардидааст

Номгуи маҳсулот	Ҳаҷм (ҳаз.тонна)
Бензин	260
Дизел	310
Керосин	40
Мазут	30

Дар натиҷа, Ҳукумати Тоҷикистон барои ниғаҳ доштани нархи сузишворӣ дар сатҳи дастрас маҷбур ба ҷуброни гарон нест ва тавоноии харидории аҳоли ҳифз мегардад. Ҳамин тавр, ҳамкории зичи ду давлат дар ин соҳаи барои буҷет ҳассос бори молиявиро аз дӯши буҷет бардошт. Бояд қайд кард, ки ин созишномаи судманд на мустақиман тавассути мақомоти захираҳои давлатӣ, балки дар ҷаҳорҷӯби муносибатҳои иқтисодии дуҷониба ба даст омадааст, аммо заминаи ба даст омадани он эътимоди баланди сиёсӣ буд, ки тавассути узвийат дар созишҳои ҳамгиро (монанди ИДМ ва пасон Созмони Аҳднонамаи амнияти дастҷамъӣ) ҳосил шудааст. Ин эътимоди стратегӣ, бешак, татбиқи чунин преференсияҳои иқтисодиро осон гардонид ва дар маҷмӯъ, ҳамкории Тоҷикистон бо Россияро дар бахши таъмини захираҳои стратегӣ ба манфиати буҷети ҷумҳурӣ равона намуд.

Ҷанбаи саввуме, ки бояд дар арзёбии таъсири ҳамкорӣ ба ҳароҷоти буҷетӣ таъкид шавад, ин беҳтар шудани самаранокии ва оптимизатсияи идоракунии захираҳои моддии давлатӣ дар дохили Тоҷикистон мебошад. Гап дар сари он аст, ки маблағҳои буҷетӣ на танҳо дар лаҳзаи пур кардани захираҳои давлатӣ сарф мешаванд, балки ҳамасола барои нигоҳдорӣ, таҷдид (аз нав пуркунӣ) ва саррофати маводи кӯҳнашаванда низ маблағгузорӣ талаб мекунанд. Агар ин равандҳо бесамар бошанд – масалан, молҳо дар анборҳо пеш аз истифода вайрон шаванд ё зиёни табиӣ нигоҳдорӣ аз меъёр зиёд бошад – ҳароҷоти буҷетӣ бефоида меравад. Олими рус Земсков А.Е. дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки “Таҷрибаи тараққиёти таърихӣ бешубҳа тасдиқ мекунанд, ки пеш аз муҳлат ба вучуд овардани захираҳои моддӣ воситаи самарабахши таъмини амнияти иқтисодии ҳар як давлат мебошад”{8}. Ҳамкории илмӣ-техникӣ ва табодули таҷриба дар доираи ИДМ маҳз ба он нигаронда шудааст, ки чунин талафотҳои нозарур коҳиш дода шаванд.

Бо дастгирии кишварҳои пешрафта дар ин соҳа, барномаҳои тадқиқотӣ оид ба мукамалсозии захираҳо роҳандозӣ шудаанд. Аз ҷумла, дар доираи ҳамкории мутақобила тадқиқот оид ба муқаррар кардани меъёрҳои нави талафоти табиӣ маҳсулот ҳангоми нигоҳдорӣ, дарёфти роҳҳои тамдиди муҳлати нигоҳдории маводи озӯқаворӣ, таҳияи тарзҳои «тару тоза кардани» захираҳо дар шароити иқтисоди бозаргонӣ анҷом дода шуд. Пажӯҳишгарони россиягӣ, беларусӣ, қазоқӣ ва қирғизӣ ба ин корҳои илмӣ ҷалб шуда, натиҷаҳои онҳоро ба воситаи Пажӯҳишгоҳи базавӣ ба Шурои машваратӣ пешниҳод намудаанд. Дар асоси чунин таҳлилҳо, тавсияҳои амалӣ ҷиҳати тақмили қоидаҳои нигоҳдорӣ ва истифодаи захираҳо ба кишварҳо, аз ҷумла Тоҷикистон, фиристода шуданд. Масалан, натиҷаҳои омӯзиши қонунҳои миллии давлатҳои ИДМ нишон дод, ки ҳама қариб пурра ба Қонуни намунавӣ «Дар бораи захираи давлатӣ» (тасдиқ намудаи Ассамблеяи байнипарламентии ИДМ соли 2005) мутобиқат мекунанд, аммо баъзе тафовутҳо низ ҳастанд. Барои кам кардани чунин тафовутҳо, табодули доимии санадҳои меъёрии бозбинӣ ва тақмилёфта байни мақомоти миллии ба роҳ монда шуд. Чунончи, Тоҷикистон зимни таҳияи иловаҳо ба Қонуни худ «Дар бораи захираҳои моддии давлатӣ» метавонад аз таҷрибаи Беларус истифода барад, ки соли 2011 ба қонуни худ тағйиротеро ворид кард, то равандҳои озод намудани захираҳо дар ҳолатҳои фавқулодари тазонад. Ин тағйирот дар қонунгузорию беларусӣ иҷозат дод, ки дар ҳолатҳои фавқулода ниҳодҳои иҷроия бидуни интизор шудани тамоми расмиёти бюрократӣ фавран аз захираҳо мавод бароранд ва ба минтақаи осебдида фиристанд. Дар натиҷа, зарари расида аз офатҳо кам ва ҳароҷоти бифофосилаи давлатӣ низ камтар мешуд. Чунин таҷрибаро қонунгузорию тоҷик низ метавонанд пайравӣ кунанд, то ки идоракунии захираҳои давлатӣ дар шароити

бухронӣ бо вақти кам ва самарайи баланд сурат гирад. Ин гуна такмилҳо ҳарчанд ғайримустақим, аммо дар маҷмӯъ, ҳароҷоти давлати Тоҷикистонро кам мекунад: тартиби муассиру тези истифодаи захираҳои маъноӣ онро дорад, ки оқибатҳои офат зудтар рафъ гардида, эҳтиёҷи ҳароҷоти иловагӣ (масалан, барои барқарорсозии васеи инфрасохтор аз ҳисоби зарари тӯлонӣ) коҳиш меёбад.

Қисми муҳими самаранокӣ – ин талош барои кам кардани талафотҳои ғайримақсадноки захираҳои мебошад. Таҳқиқоти муштаракӣ коршиносони ИДМ нишон доданд, ки бо ворид кардани озмоишгоҳҳои замонавӣ ва технологияи нави нигоҳдорӣ, метавон муҳлати захираи маҳсулоти озукавориро тамдид бахшад ва сатҳи вайроншавии онҳоро паст кард. Барои Тоҷикистон, ки иқлими гарм дорад ва захираҳои кардани орду гандум дар анборҳои кушод ба зуд вайрон шудани он меорад, истифодаи технологияҳои нави бастабандӣ ва нигоҳдорӣ метавонад фоидаи калон орад. Бо дастрасӣ ба таҷрибаи кишварҳои дигар (масалан, системаи безаргардонии ғалла дар анборҳои Қазоқистон ё сардхонаҳои муосири Россия), Агентии захираҳои моддии давлатии Тоҷикистон тавонист стандартҳои нигоҳдории худро беҳтар созад. Ин амалҳо маъноӣ онро доранд, ки масалан, миқдори ғаллае, ки ҳар сол аз сабаби қуҳнаву норасо шудани сифат аз захира берун карда партофта мешуд, кам шудааст. Ҳамин тавр, маблағҳои камтар барои хариди дубораи ин мавод харҷ мешаванд. Гарчанде рақами дақиқи ин сарфаҳои дастрас нест, вале ҳисоботи аудити Агентии захираҳои моддии давлатии назди Ҳукумати ҚТ (барои солҳои охир) нишон медиҳад, ки тайи даҳсолаи охир сатҳи беҳудахарҷӣ ва зиёни молҳо дар анборҳои давлатӣ хеле коҳиш ёфтааст (масалан, тибқи Хулосаи аудити Агентӣ барои соли 2018, риояи меъёрҳои нави нигоҳдорӣ имкони сарфаи то 15% ҳароҷоти солоноро фароҳам овардааст). Ҳамаи ин пешравиҳо бо дастгирӣ ва ҳамкории доимӣ бо шарикони ИДМ ба даст омадаанд, зеро бидуни омӯзиши таҷрибаи пешқадами онҳо ва кумакҳои машваратии мутахассисони хориҷӣ, эҳтимол Тоҷикистон худро аз нав ихтироъ кардани “чакрашак” (Иҷро ё сохтани чизе, ки аллакай вуҷуд дорад ва ҳалли тайёр дорад, ба ҷои истифодаи бурдани таҷрибаи мавҷуда ва ҳалли санҷидашуда.) мебоист захираҳои пулиро вақти зиёдеро аз даст меод.

Дар байни кишварҳои ИДМ, барои Тоҷикистон маҳз ҳамкорӣ бо се давлати Россия, Қазоқистон ва Беларус аз ҳама аҳамияти стратегӣ дорад. Ин давлатҳо дар низомии захираҳои моддии давлатии худ таҷриба, иқтидор ва манобеи чашмрас доранд ва метавонанд барои Тоҷикистон ҳамчун шарикони асосӣ хидмат кунанд. Бинобар ин, диққати хоса ба мисолҳо ва ҷанбаҳои ҳамкорӣ бо ҳар яке аз ин кишварҳо равона мешавад.

Қазоқистон барои Тоҷикистон на танҳо шарикони тиҷоратии муҳими маводи ғизоист, балки дар доираи Шурои машваратӣ низ яке аз кишварҳои калидӣ мебошад. Муассисаи ҳамтои Агентии захираҳои моддии давлатӣ Тоҷикистон дар Қазоқистон (Корхонаи давлатии “Резерв” назди Кумитаи захираҳои моддии Вазорати ҳолатҳои фавқулодаи Қазоқистон) пайваста бо Агентии захираҳои моддии давлатӣ табодули иттилоъ мекунад. Аз замони таъсиси Шурои машваратӣ, ҷониби Қазоқистон якҷанд маротиба раёсати онро бар уҳда дошт (охирин бор соли 2023 раисӣ кард) ва чанд нишастӣ Шуро низ дар шаҳри Остона доир гардид. Ҳангоми мизбонии ҷаласоти Шурои машваратӣ дар августи 2023 дар Остона, мавзӯҳои муҳиме баҳсу баррасӣ шуданд, ки барои Тоҷикистон бевосита муҳим мебошанд аз ҷумла тамоюлҳои нави ҳамкории иқтисодии кишварҳои ИДМ, роҳҳои баланд бардоштани самаранокӣ воридоти ғалла, тартиби таъмини ҳифзи сӯзишворӣ ҳангоми нигоҳдории тӯлонӣ ва тадбирҳои оид ба таъмини амнияти озукаворӣ. Мавриди таваҷҷуҳ аст, ки мавзӯи самаранокӣ воридоти ғалла махсус таъкид шуд, зеро Тоҷикистон яке аз харидорони асосии гандуми қазоқӣ мебошад. Қазоқистон таҷрибаи васеъ дар содироти ғалла дорад ва дарёфти роҳҳои камхарҷтар (ба мисли кам кардани ҳаққи транзит, истифодаи самаранокӣ вағони нақлиётӣ ва ғ.) метавонад нархи ниҳонии гандумро барои Тоҷикистон поин оварад. Воридоти мустақими ғалла тавассути ширкати миллии “Продкорпоратсия”-и Қазоқистон ба Танзими бозори Тоҷикистон кумак мерасонад. Чанде пеш “Продкорпорация” пешниҳод кард, ки барои кафолати таъмини доимии ғалла, ҷониби Тоҷикистон дар кишварҳои Қазоқистон сармоягузорӣ намояд ва хоҷагӣ зеро дархости Тоҷикистон кишт кунанд. Ин шакли ҳамкорӣ агар амалӣ шавад, ба Тоҷикистон имкон медиҳад бо нархи шартномавӣ ва бидуни далелҳои бозор (спекулятсия) маҳсулот дарёфт намояд, ки дар дарозмуддат ҳароҷоти умумиро коҳиш медиҳад. Ҳамин тавр, Қазоқистон на танҳо таъминкунандаи муҳим, балки шарикони стратегӣ дар идоракунии захираҳои давлатӣ мебошад. Қазоқистон инчунин дар самти сӯзишворӣ ба Тоҷикистон кумак кардааст баъди ҷорӣ шудани имтиёзҳои Русия дар мавриди сӯзишворӣ, Қазоқистон низ бо Тоҷикистон созиш кард, ки ба воситаи минтақаи худ интиқоли бемонеаи маводди сӯзишвории русиро таъмин намояд ва дар ҳолати зарурӣ ҳадаш низ миқдори муайяни сӯзишвориро ба таври истисноӣ бидуни боҷ пешниҳод кунад. Масалан, соли 2022 Қазоқистон розӣ шуд, ки як ҳиссаи захираҳои сӯзишвории худро барои пешгирии камбудии мавсимӣ ба Тоҷикистон фурушад, ки ин низ як навъ механизми кумак ба буҷети мост, зеро дар акси ҳол давлат маҷбур мешуд он захираҳоро бо қимати бозори баландтар аз дигар бозорҳо бихарад.

Гарчанде Беларус ба Тоҷикистон аз лиҳози ҷуғрофӣ наздик нест, аммо ҳамчун кишвари саноатӣ ва дорои системаи пешқадами захираҳои моддии давлатӣ, барои Тоҷикистон таҷрибаи ҷолиб пешниҳод мекунад. Беларус яке аз аввалинҳо буд, ки қонунгузорию худро дар соҳаи захираҳои моддии давлатӣ мутобиқ ба стандартҳои замони нав гардонд ва ҳатто қабули қарори таъҷилии истифодаи захираҳоро дар сатҳи президентӣ иҷозат дод. Мақомоти захираҳои моддии давлатии Тоҷикистон бо мақомоти ҳамто

дар Беларус робитаи хуби корӣ доранд. Бо дастгирии Беларус, солҳои охир Тоҷикистон оғози сохтани анборҳои муосири захиравиро барои маводи ғизӣ ва сӯзишворӣ шуруъ намуд. Ширкатҳои белорусӣ барои Тоҷикистон анборҳои металли сарди нигоҳдории ғалларо тарроҳӣ ва пешниҳод карданд, ки қобилияти нигоҳ доштани маҳсулотро бидуни талафи сифат то ду баробар афзоиш медиҳад. Ин лоиҳа ҳанӯз дар марҳилаи татбиқ қарор дорад, аммо натоиҷи ибтидоӣ нишон медиҳанд, ки метавон сатҳи талафи солонаро (аз ҳисоби мушкилоти нигоҳдории) дар захираи гандум аз 5-7% то ба 2% поин овард. Аз лиҳози иқтисодӣ, ин чанд ҳазор тонна гандумро наҷот медиҳад, ки ҳар тоннаш арзише дорад ва маҷмӯан сарфаи садҳо ҳазор долларро ташкил медиҳад. Беларус инчунин дар баҳши кадрҳо саҳмгузор аст: тренингиҳо ва курсҳои кӯтоҳмуддати тайёркардаи Департаменти захираҳои давлатии Беларус барои мутахассисони тоҷикистонӣ муфид воқеъ шуданд масалан, курси назорати сифати маҳсулоти хӯрокворӣ дар давраи нигоҳдории, ки дар Минск баргузор гардид, имкон дод дар Агентӣ низ методҳои нав ҷорӣ шаванд. Аз ин ҷост, ки Беларус на танҳо дар лаҳзаҳои фавқулода (бо ирсолӣ кумаки башардӯстона) балки дар рӯзи корӣ низ ба таъмини самаранокии кори ниҳоди захираҳои давлатии Тоҷикистон кумак мекунад. Ин ҳамкорӣ албатта барои ҳарду тараф судовар аст: Тоҷикистон таҷриба меомӯзад ва захира мекунад, Беларус муносибатҳои иқтисодии хориҷии худро тавсеа мебахшад ва барои корхонаҳои худ фармоишоти нав (масалан, барои сохтмони анборҳо ё таъминот) пайдо мекунад.

Дар баробари ин се кишвар, ҳамкориҳои Тоҷикистон бо дигар аъзои ИДМ низ ба назар мерасанд. Аз ҷумла, бо Қирғизистон чун кишвари ҳамсоя дар доираи Шурои машваратӣ робитаҳо мавҷуданд, ҳарчанд Қирғизистон худ наметавонад ба Тоҷикистон захираҳои зиёд ирсол кунад (зеро имкониятҳои иқтисодии он маҳдудтар аст). Бо вучуди ин, табодули таҷриба бо Қирғизистон ҷолиб аст, зеро шароити ҷуғрофӣ ва иқлимӣ ду кишвар монанд буда, масоили нигоҳдории захираҳо (масалан, дар манотиқи кӯҳӣ) якхела ҳастанд. Чунин мубодилаи таҷриба мушкилоти умумиро бо роҳи камхарҷ ҳаллу фасл карданро метезонад. Ўзбекистон низ, баъд аз солҳои танаффуси ҳузури дар сохторҳои ИДМ, акнун ҳузури худро дар ҷорабиниҳои соҳа эҳё мекунад. Ҳарчанд Ўзбекистон расман узви Шурои машваратӣ нест, вале ҳамчун нозир иштирок мекунад ва оянда метавонад шарикӣ муҳими Тоҷикистон гардад (бо назардошти зарфиятҳои бузурги захираи пахта, нуриҳои минералӣ ва маҳсулоти хӯрокворӣ дар Ўзбекистон). Тавсеаи ҳамкорӣ бо Ўзбекистон наметавонад ҷиҳати таъмини боз ҳам арзонтари маводи ғизӣ (масалан, орду равшан) ва механизмҳои табодули захираҳо дар ҳолатҳои фавқулода (бо назардошти ҳамсоя будан) судманд бошад. Аз ин рӯ, қобили зикр аст, ки стратегияҳои ояндаи Тоҷикистон бояд ҷалби пурраи Ўзбекистонро ба ин ҳамкориҳо низ дар назар гиранд.

Бо ҷамъбасти баҳши таҳлилии метавон гуфт, ки ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои ИДМ дар соҳаи захираҳои моддии давлатӣ аллакай самараномон дода истодааст. Ин ҳамкорӣ тавонист ба кам шудани хароҷоти бевоситаи буҷетӣ (аз ҳисоби кумаки беғаразонаи шарикон), поин рафтани хароҷоти ғайримустақим (аз ҳисоби таъмини молҳои арзону босубот) ва беҳтар шудани самаранокии идоракунии захираҳо (аз ҳисоби татбиқи таҷриба ва техникаи пешқадам) бирасад. Ҳарчанд омилҳои дигар низ ба ҳифзи буҷет таъсир доранд, саҳми ин ҳамкориҳои махсус наметавонад нодида гирифта шавад.

Хулоса

Таҳлили анҷомшуда нишон медиҳад, ки ҳамкорӣ бо мақомоти захираҳои давлатии кишварҳои ИДМ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон як василаи самарабахши коҳиш додани фишор ба буҷети давлативу беҳтарсозии менеҷменти захираҳои моддии давлатӣ мебошад. Тайи се даҳсолаи охир, Тоҷикистон бо истифода аз имконоти ҳамгироии минтақавӣ тавонист:

- Хароҷоти ногаҳонии буҷетиро дар ҳолатҳои фавқулода коҳиш диҳад. Бо дарёфти кумаки башардӯстона аз Россия, Қазоқистон, Беларус ва дигар кишварҳои ИДМ, Тоҷикистон тавонист қисме аз хароҷоти рафъи оқибатҳои офатҳоро сарфа намояд. Захираҳои моддии кишварҳои шарик борҳо барои дастгирии Тоҷикистон сафарбар гардида, арзиши умумии онҳо садҳо миллион сомони ро ташкил дод, ки дар ақсои ҳол метавонист аз буҷети Тоҷикистон масраф гардад.
- Воридоти устувор ва арзони маводи стратегӣ ниёзи аввалияро таъмин созад. Тавассути созишномаҳои ҳамкорӣ бо кишвари тавлидкунандагони асосӣ (монанди Русия барои сӯзишворӣ ва Қазоқистон барои ғалла), Тоҷикистон имтиёзҳои назаррас ба даст овард. Ин имтиёзҳо, аз ҷумла, воридоти беандоз (беспошлинный) и садҳо ҳазор тонна маводи сӯхт ва таъмини кафолатноки ҳаҷми зарурии гандуми орд, имкони нигоҳдории суботи нархҳои фароҳам оварда, зарурати даҳлати гаранбаҳои давлатиро ба бозор коҳиш доданд.

• Самаранокии дохилии системаи захираҳои давлатиро боло барад. Бо шарофати ҳамкорӣ дар ҷаҳорҷӯи Шурои машваратӣ ва татбиқи Консепсияи ҳамкорӣ, Тоҷикистон қонунгузори ва қоидаҳои кори худро тақмил дод, усулҳои муосири нигоҳдории маводро ҷорӣ намуд ва сатҳи тахассуси кадрҳо боло бурд. Ин тағйиротҳо ба кам шудани талафоти маводди захиравӣ, сарфаи беҳудаи маблағҳои буҷетӣ ва афзоиши тайёрии низоми захираҳо ба ҳолатҳои фавқулода оварда расонид.

Муқарриз: Маҳқамов Ё.Б. — номзоди илмҳои иқтисодӣ, мудири шӯъбаи Институти иқтисодӣ ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Адабиёт

1. Консепсияи ҳамкорӣ дар соҳаи захираҳои давлатии кишварҳои ИДМ то соли 2020. - Тасдиқшуда бо қарори Шурои сарони ҳукуматҳои ИДМ аз 18 ноябри 2010 с. // Маҷаллаи расмӣ ИДМ, 2011. - №4. - С. 12-19.
2. Шурои машваратии роҳбарони мақомоти захираҳои давлатии ИДМ. - Қарори Шурои сарони ҳукуматҳои ИДМ аз 3 декабри 2004 с. // Бюллетени ИДМ, 2005. - №1. - С. 5-7.

3. Ахбороти Кумитаи иҷроияи ИДМ «Дар бораи ҳамкориҳои давлатҳои ИДМ дар соҳаи захираҳои моддии давлатӣ». - Интернет-портали ИДМ (e-cis.info), 30 августи 2024. – Режим дастрасӣ: [https://e-cis.info/news/566/120719/:contentReference\[oaicite:86\]{index=86}:contentReference\[oaicite:87\]{index=87}](https://e-cis.info/news/566/120719/:contentReference[oaicite:86]{index=86}:contentReference[oaicite:87]{index=87}) (санаи мурочиат 01.02.2025).

4. Информация о ходе выполнения Концепции сотрудничества ... на период до 2020 года. - Кумитаи иҷроияи ИДМ, 2012. - Қисми “Гуманитарная помощь”. - С. 3-5.e-cis.infoe-cis.info (санаи мурочиат 18.04.2025).

5. Қонуни ҚТ «Дар бораи захираи моддии давлатӣ». - Қабул шудааст 19 майи 2009, №514; таҳрири аз 3 июли 2012, №841. – Маҷлалаи расмӣ, 2012, №7. - С. 42-50

6. Кароев С. Россия объявила об объёмах беспошлинной поставки нефтепродуктов в Таджикистан//ОИ«Азия-Плюс»,24.12.2020.–Дастрасӣ: asiaplustj.info (бахши иқтисод).asiaplustj.infoasiaplustj.info (санаи мурочиат 22.06.2025)

7. Кароев С. Қазоқистон ва Тоҷикистон ба сатҳи нави ҳамкорӣ расиданд // ОИ «Азия-Плюс», 13.02.2025. – Дастрасӣ: asiaplustj.info (бахши иқтисод).asiaplustj.infoasiaplustj.info (санаи мурочиат 07.07.2025)

8. Сомонаи расмии РОСРЕЗЕРВ (Federal Agency for State Reserves). - Ахбороти матбуотӣ оид ба кумаки башардӯстона ба Тоҷикистон, 2010-2016.-Режими дастрасӣ: [www.rosreserv.gov.ru:contentReference\[oaicite:95\]{index=95}:contentReference\[oaicite:96\]{index=96}](http://www.rosreserv.gov.ru:contentReference[oaicite:95]{index=95}:contentReference[oaicite:96]{index=96}) (санаи мурочиат 04.08.2025)

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ — СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ — INFORMATION ABOUT AUTHOR

TJ	RU	EN
Ниёззода Саиднуамони Саидхомид	Ниёззода Саиднуамони Саидхомид	Niyozzoda Saidnuamon Saidhomid
PhD докторанти соли сеюми таҳсили Институти иқтисод ва демографияи АМИТ.	PhD докторант третьего курса Института экономики и демографии НАНТ.	Third-year PhD student of the Institute of Economics and Demography of the NAST.
Раёсати ташкил ва идораи захираи давлатӣ Агентии захираҳои моддии давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	Управление организации и управления государственным резервом Агентства по государственным материальным резервам при Правительстве Республики Таджикистан	Department of Organization and Management of the State Reserve, Agency for State Material Reserves under the Government of the Republic of Tajikistan
E-mail: abr.0093@mail.ru		